

Pr. Răzvan Andrei Ionescu

**TEOLOGIE ORTODOXĂ ȘI ȘTIINȚĂ:
Conflict, Indiferență, Integrare sau Dialog?**

Care să fie atitudinea noastră față de știință?

Pr. Răzvan Andrei Ionescu

**TEOLOGIE ORTODOXĂ ȘI ȘTIINȚĂ:
Conflict, Indiferență, Integrare sau Dialog?**

Care să fie atitudinea noastră față de știință?

**Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei**

**DOXOLOGIA
Iași, 2015**

Cuprins

Prefață	11
Introducere	19
PARTEA ÎNTÂI	
INTRODUCERE ÎN PROBLEMATICA RAPORTURILOR DINTRE TEOLOGIE ȘI ȘTIINȚĂ	
I. Există motive temeinice în a ne interesa de relația dintre teologie și știință?	31
1.1. O scurtă prezentare generală a preocupărilor referitoare la raporturile dintre știință și religie	31
1.2. Teologie ortodoxă și știință astăzi: context, perspective.....	34
1.3. Poate constitui o adevărată temă de reflecție teologică problema relațiilor dintre teologie și știință?	37
1.3.1. Ce provocări apar din punct de vedere teologic?	37
1.3.2. Care este cadrul pentru analiza raporturilor dintre teologie și știință? O abordare culturală.....	42
II. Relația teologie – știință: identitatea și competențele protagoniștilor	46
2.1. Știință <i>versus</i> teologie	46
2.1.1. Obiectul cunoașterii științifice.....	49
2.1.2. Scopul demersului științific.....	54
2.1.3. Metoda științelor	56
2.1.4. Știință și lume: vocația unei abordări descriptive în lumina rațiunii.....	62
2.2. Teologie ortodoxă <i>versus</i> știință.....	64
2.2.1. „Obiectul” cunoașterii teologice	68
2.2.2. Scopul teologiei	69
2.2.3. Metoda în teologie	74
2.2.4. Teologie și lume: vocația unei abordări iconice în lumina harului lui Dumnezeu	86
III. Relația „teologie – știință”: câmpul de dezbateri și tipologia raporturilor	94
3.1. Spațiul interpersonal și comunitar	98
3.1.1 Conflict	98
3.1.2 Indiferență.....	103

3.1.3 Integrare	106
3.1.4 Dialog	108
3.2. Spațiul subiectivității umane.....	114
3.2.1 Conflict	115
3.2.2 Indiferență.....	116
3.2.3 Integrare	117
3.2.4 Complementaritate	117
3.3. Concluzii	118

PARTEA A DOUA

TIPOLOGIA ȘI EVOLUȚIA RAPORTURILOR DINTRE TEOLOGIE ȘI ȘTIINȚĂ DE-A LUNGUL TIMPULUI

I. Raporturile în Biserica primară.....	122
1.1. Cincizecimea: teologia Duhului adresată persoanelor din diferite culturi.....	124
1.2. Mărturia Sfântului Apostol Pavel în Areopagul din Atena, context multicultural și multireligios	128
1.3. Apologetica primelor secole: refuz, integrare sau dialog cu cultura filosofică și științifică a epocii?	133
1.3.1. Atitudinea față de cultură în funcție de pregătire	136
1.3.2. Atitudinea față de cultură în funcție de loc	142
1.3.3. Atitudinea față de cultură în funcție de mediile sociale.....	146
II. Maturizarea raporturilor: în căutarea unei norme metodologice	149
2.1. Școala din Alexandria și afirmarea vocației dialogale a teologiei față de cultura filosofică și științifică.....	151
2.1.1. Clement Alexandrinul: filosofia, un al doilea Vechi Testament pregătind venirea Mântuitorului	151
2.1.2. Origen și interesul apologetic al culturii filosofice	158
2.2. Elaborarea unei metodologii a dialogului la Părinții capadocieni	164
2.2.1. Părinții capadocieni în fața provocării educației din școala publică de inspirație păgână	165
2.2.2. Exegeza biblică cere deprinderea unui discernământ duhovnicesc aflat la întrepătrunderea diverselor cunoștințe ...	172
2.2.3. Repere metodologice.....	180
2.3. Teologie și știință, între distincția de competențe și idealul de unitate al cunoașterii la Sfinții Maxim Mărturisitorul și Ioan Damaschin	181
2.3.1. Credință și cunoaștere naturală.....	181

2.3.2. Căutarea unității cunoașterii în Hristos	185
2.3.3. Repere metodologice.....	188
III. Elaborarea unei viziuni eclesiale cu privire la raporturile dintre teologie și știința modernă	193
3.1. Distincția creat – necreat, fundament pentru distincția radicală a competențelor în demersurile de cunoaștere în teologie și în știință la Sfântul Grigorie Palama	193
3.1.1. Disputa palamită	193
3.1.2. Problema educației în contextul disputei palamite	194
3.1.3. A vorbi despre energii în termeni de „creat” și „necreat”	203
3.1.4. Demersurile de cunoaștere distincte corespunzătoare creatului și necreatului	206
3.2. Teologia palamită, sinteză de inspirație patristică adresată umanismului Renașterii și Modernității	220
3.3. În căutarea raporturilor posibile dintre teologie și știința modernă, în contextul unei preocupări eclesiale cu privire la educație.....	226
3.4. Concluzii.....	235

PARTEA A TREIA

RAPORTURILE DINTRE TEOLOGIE ȘI ȘTIINȚĂ ASTĂZI

I. Raporturile dintre teologie și știință privind preocupările de cercetare de ordin teologic	239
1.1. Contextul modern al cercetării științifice	240
1.2. Mizele cercetării teologice în contextul științific modern.....	243
1.2.1. Teologia ca urmare a dezvoltării disciplinarității	243
1.2.2. Experiență teologică și experimentare științifică: există convergențe între ele?	244
1.2.3. Cercetarea teologică la întrepătrunderea celor două moduri de cunoaștere a lumii	247
1.2.4. Limita structurală a demersului de cunoaștere intelectuală.....	252
1.3. Științele în serviciul cercetării teologice	256
1.3.1. Teologie harismatică, empirică, academică, științifică sau știință teologică?	256
1.3.2. Teologia între harismă și știință: scurtă evaluare a raporturilor	262
1.3.3. Cum pot susține științele cercetarea teologică?	267
1.4. Concluzii	275

II. Relația dintre teologie și știință în raport cu preocupările de cercetare științifică	278
2.1. Teologie <i>versus</i> știință în abordarea realului	283
2.1.1. O abordare științifică și filosofică a realității	284
2.1.2. Abordarea teologică a realității	294
2.1.3. Realitate și gândire antinomică	302
2.1.4. Ființa – sursă de întrebări existențiale în teologie și știință	309
2.1.5. Obiectivitate sau subiectivitate?	312
2.1.6. Omul în raport cu „obiectul” cunoașterii sale	319
2.2. Teologie <i>versus</i> matematică față de exercițiul rațiunii umane	323
2.2.1. Rațiune și logică. Raționalitate științifică	324
2.2.2. Exercițiul teologic al rațiunii	334
2.3. Teologie <i>versus</i> astrofizică față de problema sensului	343
2.3.1. Raționalitate și inteligibilitate în Univers	345
2.3.2. Problema sensului între principiul antropic și teleologia teologică	347
2.4. Teologie <i>versus</i> biologie față de problema evoluției vieții și a omului	353
2.4.1. Problema evoluției	353
2.4.2. Ce raporturi există între teologia ortodoxă și evoluție?	355
2.5. Teologie <i>versus</i> bioetică față de problema de ordin antropologic	380
2.5.1. Originile bioeticii	380
2.5.2. Ce este bioetica?	381
2.5.3. Bioetică și teologie. Se poate vorbi de o bioetică ortodoxă?	383
2.5.4. Principalele direcții de interes în bioetică	387
2.5.5. Statutul embrionului uman: o problemă de ordin antropologic	390
2.5.6. Statutul ființei umane la sfârșitul vieții: o problemă de ordin antropologic	397
2.5.7. Bioetica și raporturile dintre teologie și știință	400
Concluzii generale	403
Bibliografie generală	407

Prefață

Țin să precizez încă de la început că interesul meu pentru relația dintre teologia ortodoxă și știință nu este exclusiv de ordin academic. El este animat de întrebări existențiale, care mă frământă și pe care mi-am propus să le urmăresc în această cercetare. Fără să fac un fel de spovedanie publică, îmi propun să vă ofer prezentarea lucrării cu unele considerații de ordin personal care să clarifice motivele acestui parcurs.

Istoria preocupărilor mele începe în sânul familiei, cu aproximativ douăzeci de ani în urmă, găsindu-mă în necesitatea de a „traduce” pentru tatăl meu, în limbajul său, noua realitate pe care Domnul mi-a dăruit să o descopăr în propria-mi inimă prin convertirea la Hristos. Tatăl meu, Dumitru Cezar Ionescu, care a plecat la Domnul în urmă cu zece ani, a fost de formație om de știință, prorector al Universității „Politehnica” din București (România). Precizez că, în ciuda faptului că am fost botezat în copilărie, abia mult mai târziu am ales să particip la viața Bisericii, ceea ce mi-a dat întotdeauna sentimentul de a fi un convertit. Așadar, convertirea mea, dacă putem spune așa, este de dată mai recentă decât botezul, ea este cea care mi-a declanșat căutarea în domeniul teologie-știință.

În ce constă această căutare? Conștientizând adânc faptul că Domnul are ceva esențial de transmis tuturor oamenilor, inclusiv oamenilor de știință, am dezvoltat o pasiune pentru cercetarea legăturilor, existente sau potențiale, dintre preocupările specifice oamenilor de știință în viața lor profesională și cele privind viața după poruncile Domnului. Iar aceste legături cred că există negreșit, pretutindeni chiar. De îndată ce omul de știință primește o rază de lumină a dumnezeiescului har în inimă, aceasta îl inspiră pentru a-și reevalua lucrarea, viața profesională, dintr-o perspectivă duhovnicească. Atunci ia naștere tinderea, tatonarea lăuntrică dintre teologie și știință, ca rezultat al acestei experiențe noi, personale. În aceeași măsură, dacă anumite descoperiri științifice ating conștiința credinciosului care trăiește, chiar și într-un mod foarte simplu,

viața Bisericii, el va căuta în intimitate sfatul și inspirația de Sus pentru a putea aborda cu discernământ aceste cunoștințe. Astfel, dialogul se naște în inima lui. Cred, deci, că dialogul teologie-știință apare mai întâi în lăuntrul omului înainte de a se exterioriza și de a se formaliza în societatea noastră sau prin viața Bisericii.

În ceea ce mă privește, faptul că, după finalizarea studiilor de inginerie, mi-am dorit să urmez cursurile Facultății de Teologie Ortodoxă din București se datorează convertirii. Iar aici am avut revelația că nu trebuia neapărat să-mi „uit” preocupările profesionale pentru a trăi o viață nouă întru Hristos, ci că aș fi putut face o muncă utilă încercând să construiesc punți de reflecție și de dialog între lumea științifică și cea creștină, fiind părtaș la ambele. Un mod de a-mi converti pregătirea științifică, pentru a o pune în slujba Domnului. Am simțit acest lucru ca o chemare din partea Bisericii, ceea ce explică și atitudinea mea actuală: pentru cel care trăiește viața Bisericii, mi se pare că aprecierea posibilităților de întâlnire teologie-știință necesită nu numai o atitudine de onestitate intelectuală sau exercițiul unei asemenea competențe, ușor de dezvoltat în noi de către mediul academic contemporan, dar și discernământul duhovnicesc cauzat de experiența teologică ca rezultat al vieții eclesiale. Fără a lua în considerare manifestările concrete ale vieții în continuitate directă, potrivit Duhului, cu mărturiile de viață ale Sfinților Părinți ai Bisericii, evaluarea raportului posibil între teologie și știință riscă să ia forma reduționistă a unei analize în planul strict al creatului, lipsită astfel de contribuția de neînlocuit a inspirației date prin harul lui Dumnezeu. Subliniez faptul că, dincolo de cerințele științifice proprii unei lucrări universitare, teza mea se vrea, cu ajutorul lui Dumnezeu, un demers teologic propriu spațiului eclesial.

Abordarea relației dintre teologie și știință ridică în primul rând o problemă de ordin hermeneutic: în ce perspectivă vrem să orientăm acest studiu? Poate subiectul acesta să fie o temă veritabilă de reflecție teologică? Este întrebarea spre care am orientat primul capitol al lucrării. Ea este cu atât mai pertinentă astăzi cu cât întrebările generate de descoperirile științifice se intensifică în sânul societății și cu cât problematicile sunt formulate acolo plecând de la perspective cel mai adesea străine vieții bisericești. Într-adevăr, cei care iau o poziție acum, pe această temă, cel mai adesea au o pregătire

științifică prelungită de reflecții metafizice sau filosofice, cu posibile deschideri către teologie, dar nu sunt neapărat practicanți în sensul religios al termenului. Rigoarea intelectuală a unora dintre acțiunile lor, de netăgăduit din punct de vedere al ancorării în metodologia științifică, nu este totuși o garanție a eficacității lor în planul duhovnicesc, pe care adesea îl ignoră. Astfel, nu putem vedea decât simple radiografii intelectuale sau culturale ale unui adânc care, în esența lui se arată imposibil de circumscris puterii de investigare date exclusiv de abilitățile umane.

Răspunsul pe care am vrut să-l dau prin teza mea este că simțim nevoia unei adevărate „hermeneutici a Duhului”, adică a unei interpretări care să nu ignore acrvia științifică, dar să fie deopotrivă alimentată de experiența duhovnicească, bisericească, ca urmare a viziunii oferite exegetului prin prezența și lucrarea Duhului Sfânt în el, viziune datorită căreia poate sesiza consecințele spirituale ale interacțiunii dintre diferite tipuri de cunoaștere la om. De unde și interesul meu deosebit pentru textele patristice care ne oferă o viziune duhovnicească a relației dintre teologie și știință; ele sunt, din păcate, puțin utilizate față de multitudinea de analize metodologice și intelectuale ale acestor rapoarte care derivă din abordări hermeneutice, neluând seama decât puțin sau chiar deloc la experiența Bisericii. Și aceasta este una dintre cerințele și particularitățile propunerii mele, în cadrul actual al cercetărilor în teologie și știință în general.

Venit la Institutul Saint Serge din Paris, în anul 2000, cu o bursă din partea guvernului francez, mi-am început cercetarea sub conducerea profesorului Jean-François Colosimo pe tema moștenirii Sfinților Părinți greci privind dialogul dintre teologia ortodoxă, filosofie și știință. Îi mulțumesc din adâncul inimii pentru că m-a încurajat în această direcție. Putem spune astăzi că această cercetare preliminară n-a fost decât germeul tezei mele actuale. Între timp, am reușit să realizez mai multe lucrări în limba română care exprimă de-a lungul timpului progresul cercetării mele: *Teologie Ortodoxă și Știință*, 2005 - prima ediție (2006 - a doua ediție) și *Dicționar de Teologie Ortodoxă și Știință*, 2009 (ambele în colaborare cu Adrian Lemeni). Este vorba de două „premiere” în literatura teologică din țara mea.

Experiența dobândită m-a încurajat să încep lucrul efectiv de

redactare a tezei începând cu anul 2007, sub conducerea profesorului Michel Stavrou. Aceasta, după cum o indică și titlul, explorează problema relației dintre teologia ortodoxă și știință: teologie ortodoxă și știință: conflict, indiferență, integrare sau dialog? și are ca subtitlu: Care să fie atitudinea noastră față de știință? În mediul francez, aceasta este de asemenea o premieră, din câte știu. Literatura de specialitate pe acest subiect este aproape inexistentă. Prin urmare, este vorba de o noutate privind o problemă foarte puțin explorată în Ortodoxie, față de ceea ce există în cercurile catolice, protestante sau în alte medii.

Dificultatea unui asemenea demers este evidentă. Încercarea de a circumscrie universul de întrebări și de atitudini ce traversează toată istoria creștinismului până în zilele noastre a fost o provocare. Aceasta temă de cercetare risca să fie prea amplă pentru o lucrare corectă. Am fost nevoit, prin urmare să fac o lucrare de sinteză: o expresie a Ortodoxiei în contextul mai larg al cercetărilor provenite din toate orizonturile, și care se obligă să facă cunoscută specificitatea acestei teologii în raport cu alte perspective hermeneutice. Această specificitate se exprimă printr-o conștiință teologică eminentemente apofatică (discursul nu poate epuiza niciodată realitatea), prin expresii antinomice ale credinței și prin mărturia unei inteligibilități a lumii care lasă să se întrevadă Logosul divin. Ea determină astfel unicitatea și originalitatea relațiilor dintre teologie și știință, așa cum se pot ele forma în acest context al Tradiției ortodoxe. Este vorba de o bogăție unică, pe care ar trebui să o fac cunoscută în contextul mai larg și multidisciplinar al problematicii „știință și religie”.

Treptat, structura cuprinsului s-a definit. Inițial mă gândisem la trei părți. Prima parte trebuia să fie o introducere generală a problematicii și a tipologiei raporturilor dintre știință și teologie așa cum se reflectă în literatura tematică actuală. Precizez că cercetătorul american Ian G. Barbour mi-a oferit cea mai bună sursă de inspirație pentru această tipologie. Apoi, trebuia să precizez și ce este teologia ortodoxă pentru a putea identifica ceea ce numim tipologia relațiilor dintre aceasta și diversele preocupări științifice.

Cea de-a doua parte a tezei mele trebuia să pună în valoare teologia și experiența spirituală proprie spațiului bisericesc. Din păcate, în studiile actuale cu privire la știință și religie se face foarte puțin

referință la Sfânta Tradiție a Bisericii. Așa că a trebuit să umplu acest gol prin studiul investițiilor pe acest subiect al relațiilor teologie-știință realizate de-a lungul istoriei de Părinții Bisericii. Experiența apologetică a Bisericii din primele secole mi-a fost de mare ajutor.

În cele din urmă, cea de-a treia parte trebuia să aplice concluziile primelor două părți în situații concrete din zilele noastre. Menționez că abia la sfârșitul tezei am putut împărți cea de-a treia parte în două direcții, una cu privire la preocupările de cercetare din cadrul disciplinelor teologice, și o a doua cu privire la preocupările de cercetare în disciplinele științifice. A doua direcție este cea mai vizibilă, ieșită în mod natural din contextul nou al unei științe mult mai conștiente de limitele sale structurale decât cea a epocii moderne, de unde și posibilitatea unui dialog reînnoit între știință și teologie. Astfel, am putut să cunosc în Franța unii dintre cei mai mari actanți care lucrează în această direcție, oameni de știință sau filozofi ai științei.

Prima direcție a fost o surpriză pentru mine căci am descoperit scrieri ale unor teologi ortodocși contemporani interesați de legăturile dintre har și știință în interiorul spațiului eclezial. Astfel, ajungem să afirmăm posibilitatea unei cooperări, a unei sinergii între har și știință, între cultură sacramentală și liturgică eclezială și cea științifică și tehnică, între inspirația harului divin necreat și ceea ce poate dezvolta inteligența umană la nivelul creatului. Acest lucru înseamnă o nouă posibilitate de a se situa, având curaj, în centrul intersecției cruciforme a acestor două dimensiuni ale cunoașterii, orientate una către Dumnezeu, iar celălaltă către lume. Putem vedea conturându-se, între cele două, rapoarte de dialog, de cooperare, și chiar, într-un anumit sens, de integrare, în măsura în care știința poate participa prin mijloacele sale specifice la configurarea discursului teologic. Pentru toate acestea avem nevoie de discernământ duhovnicesc.

Originalitatea demersului nostru constă în a-i recunoaște teologiei dimensiunea completă de lucrare divino-umană. Astfel, demersul nostru este unul teologic. În școala Sfinților Părinți care de-a lungul secolelor au făcut auzită vocea Sfintei Tradiții a Bisericii, vom identifica specificitatea abordării teologice în raport cu cea a științei. Ea se distinge în același timp și de diverse preocupări metafizice sau „mistice” detașate de realitatea concretă, filozofii sau științe

lipsite de orice dimensiune verticală, precum și unele „teologii” așazise naturale, care nu oferă decât demonstrații intelectuale ale existenței lui Dumnezeu. Teologia este, în aspirația sa ultimă, așa cum afirmă clar Vladimir Lossky, cale experimentală de unire cu Dumnezeu. În forma de discurs sau de reflexie hrănită de viața în Hristos, teologia nu este de fapt decât o aplicare a învățaturii născute din viața pământească, divino-umană a Fiului lui Dumnezeu întrupat.

Teza mea se vrea a fi un răspuns la numărul impresionant de lucrări care studiază raporturile culturii teologice cu alte culturi, inclusiv cea științifică sau cea tehnică, și în care analiștii contemporani se mulțumesc adesea cu o abordare culturală strict orizontală, ignorând în mod deliberat, din motive mai mult sau mai puțin cunoscute, care pot fi academice sau simplu intelectuale, dimensiunea reală a teologiei creștine, care este verticală și orizontală în același timp. În ceea ce mă privește, a trebuit să renunț la imaginea care părea că se impune prin lectura lui Barbour, cea a unei întâlniri strict în planul orizontal al celor două inițiative, științifică și religioasă, în care ambele se definesc în principal la nivelul competențelor umane – specifice manifestărilor creatului. Iar aceasta, pentru a putea ține seama pe deplin, într-o abordare tridimensională, de încrucișarea dintre „verticala” proprie acțiunii energiilor divine la om și „orizontala” proprie energiilor și competențelor sale naturale, fie că sunt direcționate către o căutare de ordin științific, filozofic sau teologic.

Pornind de la o călătorie istorică în viața Bisericii, am putut indica modul în care Sfinții Părinți, începând de la perioada Apologetilor, au știut să asume provocarea dialogului cu reprezentanții culturii științifice și filosofice din timpul lor, iar afirmarea și recunoașterea competențelor celor două abordări, teologică și științifico-filozofică, le evidențiază discernământul. Astfel, metodologia selectivă a Sfinților Părinți ne pare astăzi ca normativă, aceasta ar trebui să se repete la fiecare epocă: inculturația Evangheliei, purificarea culturii, denunțarea ideologiilor care falsifică raporturile dintre teologie și știință, transfigurarea lumii (inclusiv cea a oamenilor de știință), toate acestea sunt aspecte care mărturisesc caracterul excepțional al mărturiei lor.

Dezvoltarea acestei culturi a dialogului a traversat secolele până

în prezent și încă întărește conștiința eclesială, invitându-ne azi să tragem propriile concluzii pe teme de actualitate care preocupă Biserica, în continuitate cu gândirea teologică a Părinților. În opinia mea, metoda de dialog patristic depășește cu mult cadrul unei articulații a diferitelor cunoștințe, este o deschidere liberă în fața Tainei vieții și a existenței cosmosului, oferite omului spre lectură prin acțiunile combinate ale harului și ale darurilor naturale ale cunoașterii. De asemenea, privitor la preocupările de cercetare științifică și în contextul nou al unei științe mult mai conștientă de limitele sale structurale decât cea din epoca modernă, cred că se poate afirma posibilitatea unui dialog între știință și teologia ortodoxă care să țină cont de bogăția și de taina vieții sacramentale ce permite producerea unui discurs teologic inspirat, profetic, atât de necesar omului de azi aflat în căutarea sensului. Aceasta fără a putea fi obligați câtuși de puțin la convergențe cu orice preț între concluziile actuale ale unor diferite discipline științifice și perspectivele teologice din viața Bisericii.

Contextul actual este fără nici o îndoială captivant: noile concepte cu care operează fizica secolului al XX-lea, cu logica sa contradictorie și cu noțiunile de incertitudine și probabilitate, limitele epistemologice evidențiate de astrofizica actuală sau de noua orientare epistemologică de factură gödeliană în matematică, cercetările contemporane asupra inteligenței artificiale și limitele rațiunii computaționale, sunt tot atâtea repere care invită la o reflecție reînnoită în rândul științelor cu referire la „certitudinile” și „speranțele” pe care modernitatea le-a mărturisit. Un nou domeniu de gândire este acum deschis. Teologia, în ceea ce o privește, nu se poate ține de parte de această nouă realitate. Este invitată la dialog de către apariția, în cadrul demersului oamenilor de știință, a noii conștiințe a propriilor limite ale cunoașterii, iar acest lucru este un semn clar de depășire a ideologiei scientiste a epocii moderne, care a fost atât de dăunătoare duhului credinței.

Teza mea se dorește o invitație către descoperirea unui teritoriu fascinant. Sper că va provoca și alte persoane să urmeze calea care începe să se desțelenească. Pentru că subiectul său, departe de a ne pune în poziția de a aduce răspunsuri gata fabricate, nu face decât să deschidă noi spații, așa cum s-a întâmplat mereu, și descoperă un orizont pe care nu îl putem atinge, având în vedere

ampluarea provocării actuale. Relațiile dintre știință și teologie ortodoxă îmi par a fi, la sfârșitul acestei lucrări, un subiect nepuizabil. Sper că am reușit să trasez în linii mari contururile unei problematice care interesează dintotdeauna viața Bisericii. Fie ca lucrarea mea să intre în rândul lucrărilor chemate a fi un element de răspuns al Bisericii la preocupările omului de astăzi.

Pr. Răzvan Andrei Ionescu

PARTEA ÎNTÂI

**INTRODUCERE ÎN PROBLEMATICA
RAPORTURILOR DINTRE TEOLOGIE
ȘI ȘTIINȚĂ**

Capitolul I

Există motive temeinice în a ne interesa de relația dintre teologie și știință?

1.1. O scurtă prezentare generală a preocupărilor referitoare la raporturile dintre știință și religie

Începând cu perioada modernă, știința a câștigat statutul de cunoaștere obiectivă, universală și rațională prin excelență. Discursul său pare a fi general acceptat. În schimb, autoritatea religiei a slăbit. Discursul religios, datorită înseși naturii sale, nu-și poate revendica același statut ca și discursul științific întemeiat pe observații precise, riguroase și verificabile. De unde și dificultatea pentru unii, în principal din cauza structurilor gnoseologice diferite, să gândească știința și religia în termeni de relații reciproce. Cele două demersuri au fost adesea percepute ca fiind expresia unei incompatibilități ființiale. Cu începere din perioada modernă, interesul față de relațiile dintre științe și teologie a putut părea pentru unii o problemă desuetă, puțin serioasă și lipsită de realism.

Și totuși, în ultimii ani, s-a ivit o nouă atitudine. Ne-am obișnuit deja să vedem înmulțindu-se demersurile care asociază știința și religia din dorința de a examina raporturile dintre ele. În ceea ce privește activitatea academică, numărul lucrărilor consacrate acestei problematici pare a se situa în jur de câteva mii în literatura anglofonă și de câteva sute în cea francofonă. Studiile cele mai sistematice s-au publicat în Statele Unite, unde oameni de

știință precum Ian G. Barbour, John Barrow, John Polkinghome sau Robert John Russel s-au implicat în dezvoltarea unei literaturi tematice. Enciclopedia publicată sub conducerea lui J. Wentzel Vrede van Huyssteen, *Encyclopedia of Science and Religion*, dezvăluie amploarea fenomenului¹.

Este important de accentuat faptul că nu e vorba doar de tentative academice singulare, ci de adevărate subiecte de reflecție împărtășite de un mare număr de persoane care încearcă să îmbine valorile credinței cu cele ale științei. După cum arată și teologul catolic François Euvé, este evident faptul că relațiile dintre știință și religie preocupă societatea actuală și reprezintă deseori „un subiect inepuizabil” pentru aparițiile editoriale.

Evenimente precum descoperirea unui nou scenariu cu privire la originea universului, a unei verigi lipsă din istoria evoluției, a rămășițelor din Arca lui Noe sau a primelor etape dintr-o nouă *teorie a întregului* sunt prilejuri de investigații, de recapitulare a istoriei sau de încercări de a pătrunde în taina lumii.²

Aceste așteptări alcătuiesc tot atâtea repere pentru o radiografie a omului de azi și a preocupărilor sale. Temele de reflecție propuse sunt numeroase, însă, cu toate acestea, întregul ar putea fi rezumat la câteva axe principale. Ian G. Barbour analizează raporturile dintre religie și științe urmărite în dezvoltarea lor istorică. La acestea adaugă un studiu comparativ între felul în care religia se exprimă ca modalitate de cunoaștere și metodele sau teoriile diferitelor discipline științifice³. Trebuie subliniat aici rolul său fundamental în identificarea unei tipologii a raporturilor dintre știință și religie.

¹ Cf. J. Wentzel Vrede Van Huyssteen (ed.), *Encyclopedia of Science and Religion*, Ed. Macmillan, New York, 2003.

² François Euvé, *Science, foi, sagesse – faut-il parler de convergence ?*, Les Éditions de l'Atelier/Les Éditions Ouvrières, Paris, 2004, p. 15.

³ Cf. Ian G. Barbour *Religion and science – historical and contemporary issues*, Ed. Harper San Francisco, New York, 1997.

Cât privește alți autori, mulți gravitează în jurul întrebării fundamentale: „cum să te raportezi la religie în vremurile în care preocupările par a fi majoritar științifice și tehnice?”⁴,⁵. Întrebări⁶ precum „care este locul religiei astăzi, într-o lume guvernată de științe?”, „cum să crezi în Dumnezeu astăzi?”, „care concepții despre Dumnezeu s-ar potrivi cu înțelegerea științifică a lumii?”, „în ce măsură descoperirile științifice schimbă viziunea antropologică religioasă?”⁷ reprezintă tot atâtea provocări.

Alți cercetători preferă, în ceea ce îi privește, să vorbească despre relațiile știință-credință dintr-un punct de vedere etic. În Europa sau în Statele Unite, numeroasele abordări ale reflecției bioetice⁸ constituie un exemplu.

Există, în fine, și unii care identifică domeniul de dezbatere plecând de la problema sensului ridicată de știința secolului XX, ceea ce nu era cazul la începutul epocii moderne⁹. Pentru ei marea noutate constă în faptul că problematica finalității, a sensului, permite intuirea „ipotezei Dumnezeu”, pe care modernitatea a respins-o. De unde și calea de urmat: observarea analogiilor între demersul omului de știință și cel al teologului, cu scopul de a evidenția raporturile și particularitățile lor, pentru a înțelege mai bine competențele specifice fiecărui demers, precum și posibila lor complementaritate. Stă mărturie, în acest sens, înmulțirea întrebărilor referitoare la experiența religioasă într-o epocă configurată de știință. „Care Dumnezeu pentru o lume științifică?” se întrebă astfel fizicianul și teologul francez Thierry Magnin¹⁰. Resping, oare, științele o armonizare

⁴ *Idem, Religion in an age of science*, Ed. Harper & Row, San Francisco, 1990.

⁵ John Polkinghorne, *Belief in God in an Age of Science*, Ed. Yale University Press, New Haven et Londres, 1998.

⁶ Ian G. Barbour, *Religion and science – historical and contemporary issues*, p. 13.

⁷ *Idem, Science and religion – new perspectives on the dialogue*, Ed. Harper & Row, New York, Evanston et Londres, 1968.

⁸ Cf. René Frydman, *Dieu, la médecine et l'embryon*, Ed. Odile Jacob, Paris, 1999.

⁹ Cf. Jean Staune, *Science et quête de sens*, Ed. Presses de la Renaissance, Paris, 2005.

¹⁰ Thierry Magnin, *Quel Dieu pour un monde scientifique?*, Ed. Nouvelle Cité, Paris, 1993.

cu teologia? Se poate spune că întâlnirea dintre știință și teologie este „o întâlnire primejdioasă?”, se întreabă la rândul său fizicianul și filosoful belgian al științelor, Dominique Lambert.

Toate aceste frământări arată clar o devansare a perioadei pozitive, în care doar cunoașterea științifică era de dorit. Convingerea unora dintre oamenii de știință contemporani este că se poate dovedi pertinent nu doar posibilitatea, ci și necesitatea dialogului dintre știință și teologie, evitând orice formă de „concordism” sau „discordism”. Acest dialog, mărturisesc ei, reprezintă sursa unei îmbogățiri umane care nu putea fi bănuită în plină modernitate.

1.2. Teologie ortodoxă și știință astăzi: context, perspective

Dacă evoluția cunoașterii și a paradigmelor științifice a preocupat intens teologiile protestantă și catolică începând cu perioada modernă, este evident faptul că ortodoxia e departe de a fi investit atât de mult interes în această problematică. Totuși, în decursul secolului trecut, ea a fost în stare să pună la dispoziție un potențial de reflecție teologică a cărui existență nu se poate intui din exterior. Pentru a oferi un răspuns mai larg la problemele lumii de azi, această reflecție trebuie să fie cunoscută, aprofundată și dezvoltată.

Folosul unui asemenea demers depinde pentru noi, ortodocșii, de puțința sa de a fi în continuitate directă cu gândirea Sfinților Părinți ai Bisericii, cei care au dovedit prin teologia lor că pregătirea duhovnicească și cea intelectuală nu se exclud reciproc și nici nu sunt antagonice. Prin urmare, modul în care unii Părinți au construit un discurs profund duhovnicesc și, în același timp, fără compromis față de exigențele intelectuale și culturale din timpul lor, ne pare acea cale de echilibru între riscul de a dilua teologia prin înțelepciuni trecătoare și cel de a nu ști să folosești duhovnicește bogățiile culturale ale timpului tău.

Dacă Arhimandritul Sofronie Saharov face observația că „Părinții Bisericii nici pe departe nu se aflau la un nivel intelectual inferior față de cel al filosofiei și al științei din timpul lor – operele fiindu-le dovada strălucitoare”, și chiar „depășeau granițele logicii formale cu o autoritate absolută [...]”¹¹, este, în opinia noastră, tocmai pentru a da mărturie despre teologia patristică în dimensiunea sa de însuflare dumnezeiască, chemată să transfigureze componenta umană. În lucrările Părinților, chiar componentele care fac trimitere la cunoștințele științifice din timpul lor sunt folosite într-un scop duhovnicesc, datorită căutării fără răgaz a unei înțelepciuni mai degrabă de Sus decât a uneia strict omenești, simplu raționale.

Astfel, teologia patristică nu este nici o preocupare pentru „înalte” lucruri dumnezeiești desprinse de realitatea imediată, nici o știință pământească lipsită de orice dimensiune verticală precum anumite teologii așa-zise „naturale”¹², care doresc să ofere dovezi ale existenței lui Dumnezeu sprijinindu-se pe argumente derivate din gândirea rațională și din observația științifică. Organizată ca un „discurs”, o „cugetare” hrănită prin „viața în Hristos”, ea este o punere în practică a învățaturii provenite din viața pământească, divino-umană, a Fiului lui Dumnezeu Întrupat. În esență, este vorba despre o teologie „întrupată”, adică manifestând simultan această dublă dimensiune și calitate, dumnezeiască și omenească, fără separație și fără amestecare.

În acest context, pentru Sfinții Părinți, „a cugeta” teologic înseamnă a trăi realitatea harului dumnezeiesc care îi inspira pentru a oferi răspunsuri la întrebările concrete ale poporului lui Dumnezeu. Fiind ei înșiși adânciți în contextul cultural din timpul lor, prin care poporul își căuta mântuirea, au știut să-i folosească bogățiile ca instrumente de edificare teologică a credincioșilor, fără însă a le considera, în mod autonom, importante prin ele înseși. Tocmai această metodă a Părinților – de a întrupa credința, altoind teologic preocuparea culturală la coloana vertebrală a însuflării prin harul lui

¹¹ Archim. Sophrony, *La félicité de connaître la voie*, Ed. Labor et Fides, Genève, 1988, p. 24.

¹² Cf. Ian G. Barbour, *Religion and science – historical and contemporary issues*, p. 358.

Dumnezeu – este cea care se caută astăzi în Ortodoxie. E vorba, într-adevăr, de o actualizare a duhului patristic pentru nevoile contemporanilor.

Astfel, fără îndoială că nu ne vom mulțumi să-i cităm pe Sfinții Părinți ai Bisericii doar ca surse bibliografice pentru a adopta, într-o oarecare măsură, autoritatea lor și a argumenta „patristic” pozițiile noastre teologice față de provocările contemporane. Scopul nostru adevărat este să trăim prezența aceluiași Duh Sfânt care îi insufla pe Părinți în vremea lor și care îi insuflă mereu, în Biserică, pe cei care doresc să știe cum să găsească drumul mântuirii în contextele culturale de astăzi. Tocmai aceasta afirma Părintele Dumitru Stăniloae în introducerea la lucrarea sa *Teologia dogmatică ortodoxă*:

Ne-am străduit [...] să descoperim semnificația duhovnicească a învățăturilor dogmatice, să evidențiem adevărul lor în corespondența lui cu trebuințele adânci ale sufletului [...], prin care ajunge la o anumită experiență a lui Dumnezeu [...]. Am părăsit, în felul acesta, metoda scolastică a tratării dogmelor ca propoziții abstracte, de un interes pur teoretic și în mare măsură depășit, fără legătură cu viața adâncă, duhovnicească a sufletului. [...] Ne-am condus în această străduință de modul în care au înțeles învățătura Bisericii Sfinții Părinți de odinioară, dar am ținut seama în interpretarea de față a dogmelor și de necesitățile spirituale ale sufletului care-și caută mântuirea în timpul nostru, după trecerea prin multe și noi experiențe de viață, în cursul atâtor secole care ne despart de epoca Sfinților Părinți. Ne-am silit să înțelegem învățătura Bisericii în spiritul Părinților, dar, în același timp, să o înțelegem așa cum credem că ar fi înțeles-o ei astăzi. Căci ei n-ar fi făcut abstracție de timpul nostru, așa cum n-au făcut de al lor.¹³

Astfel, „întoarcerea la Sfinții Părinți”, manifest teologic pe care îl datorăm cu precădere teologului ortodox din secolul XX, George

¹³ Dumitru Stăniloae, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. 1, EIBMBOR, București, 1996, p. 7.

Florovsky, poartă în sine nădejdea de noi roade în direcția cercetării teologice contemporane privind raporturile dintre teologia ortodoxă și știință. Aceasta, în măsura în care teologia patristică, vie, povățuitoare, devine sursă și catalizator al gândirii noastre, întrucât moștenim de la Sfinții Părinți nu doar un discurs, cât mai ales o viziune de abordare a acestei problematici, oferindu-ne un adevărat cadru de reflecție.

Fiindcă teologia nu operează în același registru ca și disciplinele științifice, desigur că acest cadru nu se poate mărgini la exigențele metodologiei științifice fără a risca denaturarea calității participării teologice. Cunoașterea teologică adevărată, întrucât presupune experiența concretă și directă a întâlnirii cu Dumnezeu, depășește orice demers conceptual și orice cadru metodologic avut în vedere potrivit metodei științifice. După cum afirmă Arhimandritul Sofronie, ea este directă, intuitivă și nu poate fi demonstrată logic. Și aceasta nu din pricina cadrului prea strâmt al gândirii conceptuale care nu știe să cuprindă realitățile dumnezeiești, ci, pentru că adevărata cunoaștere de Dumnezeu, după cum susține Sfântul Siluan Atonitul, nu se primește decât numai în „plan existențial” printr-o experiență trăită de ființa umană în integralitatea sa¹⁴. Cadrul nostru de reflecție va fi neapărat teologic, adică hrănit prin viața concretă a Bisericii, atent la nevoia duhovnicească a omului de azi și la cultura sa, indiferent de ce origine ar fi aceasta.

1.3. Poate constitui o adevărată temă de reflecție teologică problema relațiilor dintre teologie și știință?

1.3.1. Ce provocări apar din punct de vedere teologic?

Noile descoperiri științifice cer neapărat un răspuns din partea viziunii noastre asupra lumii, constată astăzi filosoful științelor Jean Staune:

¹⁴ Archim. Sophrony, *op.cit.*, p. 25.

Teoriile științifice referitoare la originea universului, natura materiei, natura conștiinței, desfășurarea evoluției vieții au negreșit implicații filosofice și metafizice. Ele nu pot fi cu de-săvârșire indiferente față de concepțiile pe care diferitele tradiții ale omenirii le-au formulat cu privire la om și la lume.¹⁵

Orice preocupare a omului care îi structurează sau influențează experiența este un posibil subiect de interogație teologică cu privire la valoarea sau lipsa de valoare a acesteia în termeni de mântuire. Cunoștințele științifice schimbă, modelează viața omului. Observăm impactul lor asupra spațiului interior al subiectivității sale, care reprezintă prin excelență locul demersului teologic. Însăși lumea se schimbă sub impactul activității științifice, iar omul se dezvoltă într-o lume pe care o preschimbă prin știința sa, iată așadar consecințe de analizat teologic.

Este ușor de observat cum, în fața descoperirilor științifice, creștinul se lovește de o adevărată provocare: aceea de a ști să se lase chestionat din punct de vedere duhovnicesc. Potrivit perspectivei ortodoxe, trebuie subliniat că nu există discurs teologic care să nu fie alcătuit ca un răspuns la nevoile concrete ale omului: orice meditație teologică trebuie să răspundă unei cerințe de ordin duhovnicesc și pragmatic. Însuși Fiul lui Dumnezeu este un răspuns, în calitatea Sa de Logos sau de Cuvânt al lui Dumnezeu Întrupat, adresat omului. Și dacă Hristos este Dumnezeu-Omul, modelul universal al omului, Cel care știe să-l învețe pe om cum să-și poarte firea omească către măsurile dumnezeiești de viețuire, atunci, în fiecare generație, întrebările omului găsesc în Hristos răspunsuri foarte clare.

Teologul catolic François Euvé consideră această analiză absolut necesară, dar nu ca un demers academic, ci ca o problematizare fundamentală cu privire la întrebarea „cine este omul”? „Este vorba în cele din urmă despre întrebarea referitoare la om”, căci prin toate cercetările, fie că sunt concentrate asupra structurii cosmosului sau a compoziției genomului, „de fapt se pune în discuție firea omului și locul său în Univers”. De unde și încredințarea sa că

¹⁵ Jean Staune (ed.), *Science et quête de sens*, p. 8.

elemente de discernământ ne sunt necesare pentru a ne orienta într-o „situație complexă care necesită angajamentul oricărui om cu judecată”¹⁶.

Creștinul de astăzi, și în special omul de știință sau tehnicianul, se află adesea în căutarea criteriilor de armonizare a valorilor credinței cu cele provenite din mediul său profesional. Fiindcă acordul dintre cele două, care trebuie să se realizeze în interiorul propriei conștiințe, nu se face fără riscul suferinței. În fața acestui mod de examinare, Claude Allègre constată că anumiți oameni de știință credincioși adoptă un comportament schizofrenic, preluând *ad litteram* celebra frază a lui Iisus Hristos: „dați Cezarului cele ce sunt ale Cezarului și lui Dumnezeu cele ce sunt ale lui Dumnezeu” și separă cu totul cele două activități¹⁷. El înfățișează de asemenea și cealaltă extremă, riscul combinării fără discernământ care hrănește fundamentalismul și care devine, în societățile actuale, o adevărată amenințare (noile secte propunând integrarea unei false științe în noile credințe, credințe care sunt atât ezoterice, cât și bizare, chiar periculoase în cazul unora). Allègre este de părere că religiile orientale, exotice și abstracte, câștigă teren în Occident tocmai din cauza „doctrinelor lor efemere care evită conflictul cu raționalismul științific”¹⁸. Credincios și om de știință, ce cale să alegi pentru a fi la adăpost de orice extremism?

Ortodoxia oferă mărturie cu privire la desăvârșirea ființei umane chemată să-și găsească unitatea interioară pe drumul către îndumnezeire. A preîntâmpina orice gest de schizofrenie înseamnă să poți găsi o cale de înțelepciune, o *bună-cuviință* inspirată de Dumnezeu. Această cale, ferită de orice forme de concordism sau „discordism” superficiale, trebuie să propună un dialog pentru cei care îl caută, între bogăția născută din gândirea tradițională și

¹⁶ François Euvé, *Science, foi, sagesse – faut-il parler de convergence?*, p. 11.

¹⁷ Consideră că această atitudine este „mai lesne de adoptat de către un matematician, un fizician, un chimist sau un inginer, decât de un geolog, un biolog sau un astronom”. Claude Allègre, *op. cit.*, p. 288.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 8-9.

gândirea științifică. A trăi ca un creștin oare nu înseamnă a trăi teologia prin toate, inclusiv prin activitatea științifică, așa cum ne sugerează teologul catolic și fizician Thierry Magnin?

Tradiția iudeo-creștină ne-a învățat să contemplăm manifestarea lui Dumnezeu în istoria poporului evreu, în odiseea Bisericii și a omenirii. De ce nu am putea să-i găsim urma și în extraordinara aventură a Universului fără ca astfel să cădem într-un concordism superficial?¹⁹

Riscăm oare o „contaminare” a demersului științific printr-o influență ideologică de factură religioasă? Poate că unii se gândesc la acest demers întrebându-se dacă religia nu impune un anumit comportament oamenilor de știință credincioși și practicanți în exercitarea profesiei lor²⁰. Pot fi oamenii de știință cu adevărat liberi în practicarea meseriei lor? Aceasta ne dă de reflectat la faptul că, date fiind exigențele gândirii formale din planul științelor, a duce o viață duhovnicească poate constitui o continuă provocare pentru omul de știință credincios. El este un soi de laborator în care experimentează modalitatea de conciliere a unor demersuri care nu au același registru de competențe și care pot, în anumite cazuri, să conducă la comportări diferite.

Spectrul orientărilor religioase în cazul oamenilor de știință este mult mai larg decât se recunoaște de obicei. În opinia noastră, mulți își „modelează” o religie personală, ca rod al unei meditații filosofice întreținute prin experiența lor de viață ca oameni de știință. Sunt aceștia cu adevărat „credincioși”? Este mai comod să-i numim credincioși pe cei care în mod legitim spun că aparțin religiilor existente, în special celor monoteiste. Și, în special, monoteiștii sunt sortiți contradicțiilor dintre lectura teologică a vieții lor și rezultatele științei la care au contribuit²¹. Pentru aceștia din urmă, diferitele contradicții trăite în termeni de criză interioară pot deveni o provocare care-i va motiva să înainteze pe calea credinței.

¹⁹ Thierry Magnin, *op. cit.*, p. 12.

²⁰ Cf. Claude Allègre, *Dieu face à la science*, Ed. Fayard, Paris, 1997, p. 290.

²¹ *Ibidem*, p. 287.

Pe de altă parte, existența acestui fel de criză interioară la „credincioșii” care și-au făurit „propria” lor religie este mai puțin probabilă. Pentru Allègre, aceștia din urmă nu sunt credincioși autentici. El distinge două categorii. Prima presupune un număr important de oameni de știință care, refuzând religiile declarate și în special pe cele care se revendică din Sfânta Scriptură, cred în adâncul ființei lor în existența unei transcendențe, a unei ordini a universului gândită de o divinitate. Se poate de asemenea cita ca exemplu Albert Einstein și toți cei care vorbesc despre o religiozitate separată de sentimental religios tradițional²². Întrucât această categorie trăiește o „credință” care nu are nimic în comun cu revelația dumnezeiască, „teologia” lor nu este decât o dimensiune interioară a științei. Ea nu le îngăduie să mențină un dialog știință – teologie pentru că nu există decât un singur interlocutor, și anume demersul științific.

Există de asemenea și o a doua categorie de oameni de știință, tot potrivit lui Allègre, al căror angajament este foarte lămurit, aceea a ateilor. Pentru ei, lumea fizică ascultă de legi care sunt imanente naturii. Nu este deloc nevoie să ne imaginăm că o gândire superioară a fixat aceste legi²³. Aceștia resping tema finalității, subînțelegând noțiunea de „sens” în dubla sa accepțiune de direcție (ca și copacul care se dezvoltă într-o direcție) și de semnificație (ca mesajul care poartă o semnificație)²⁴.

Pentru orice creștin onest, preocupat să împartă cu aproapele său bogăția căreia îi este martor în viața Bisericii, afirmațiile ateismului, indiferent de formele sub care se manifestă, vor fi nu o invitație la fugă din această lume pentru a-și găsi refugiul în „cochilia” propriilor convingeri religioase, ci, mai degrabă, o chemare de a sorbi din izvorul înțelepciunii propriu vieții bisericești pentru a le putea răspunde. Thierry Magnin constată că astfel se ridică o nouă provocare: „cum să primești și să vestești Evanghelia lui Hristos în

²² *Ibidem*, p. 292.

²³ *Ibidem*, p. 291.

²⁴ Cf. Thierry Magnin, *op. cit.*, p. 9.

lumea contemporană, marcată de științe și tehnici. Această valorificare este captivantă, dar plină de riscuri și de obstacole. Printre acestea se numără și cele ale concordismului și ale simplismului²⁵. Se cere creștinului o mărturie duhovnicească ce impune o poziționare corectă față de competențele diferitelor cunoașteri pe care le întâlnește: iată o misiune de actualitate față de provocările științelor.

1.3.2. Care este cadrul pentru analiza raporturilor dintre teologie și știință? O abordare culturală

Pentru orice om interesat să trăiască profund realitatea sa personală, precum și pe cea a lumii, chestiunea culturii pare a fi incontestabilă. Omul își educă inteligența și sensibilitatea prin culturile a căror alegere reprezintă pentru viața sa o problemă capitală. Pentru ce domeniu de cunoaștere să optăm pentru a ne împlini cel mai bine ca persoane umane, pentru a exprima în întregime ființa unică pe care o avem în istoria lumii? Cum să nu pierdem imensele bogății pe care le presupune cunoașterea de sine și a lumii? Cum să trăim mai bine complexitatea și frumusețea care ne înconjoară? Și, în acest context, cum să recunoaștem în realitatea urbană globală pe care contemporaneitatea ne-o propune din ce în ce mai mult, în acest hipermarket al culturilor, ceea ce ne folosește ca hrană adevărată, ferindu-ne de artificial și excipienți, dat fiind faptul că devenim ceea ce acumulăm cultural?

Este important astăzi să reconsiderăm²⁶ conceptul de cultură: acesta nu este un lucru care ține exclusiv de domeniul artei sau al

²⁵ „Concordismul constă în a face trecerea de la observarea convergențelor între ceea ce știința poate descoperi despre univers și despre om și ceea ce religia afirmă referitor la univers, om și Dumnezeu, la afirmarea că unul din demersuri îl dovedește pe celălalt.” *Ibidem*, p. 11.

²⁶ Această idee am formulat-o deja în 2005 ca reacție la apariția lucrării pr. Rafail Noica, „*Cultura Duhului*”. A se vedea: Răzvan Ionescu, *La culture de l'homme et la culture de l'Esprit*, (supliment la SOP) nr. 294 A, ianuarie 2005.